

A MODERNITÁS REPEDÉSEI

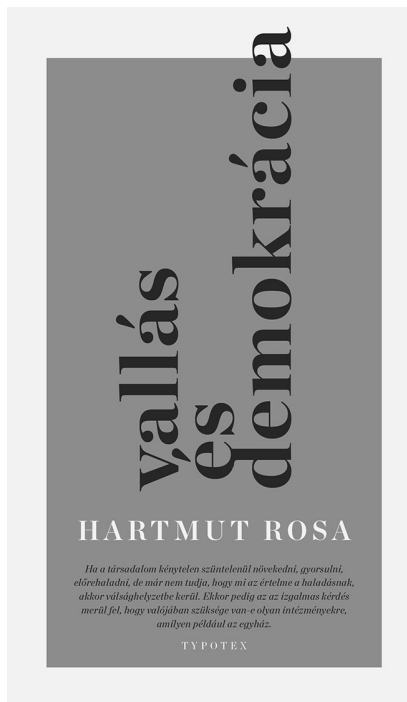
Hartmut ROSA: *Vallás és demokrácia.*

Rezonanciaelméleti megfontolások a nyilvánosságról.

Fordította: GÖRFÖL Tibor. Typotex, Budapest, 2025. 94 oldal, 3900 Ft

A kortárs német társadalomelméleti diskurzus meghatározó alakja, Hartmut Rosa legújabb, magyar fordításban is olvasható kötete tartalmi szempontból azon törekvést tükrözi, hogy a szerző korábbi munkáiban kidolgozott gyorsuláselméleti és rezonanciaelméleti diagnózisait összekapcsolja a vallás társadalmi és politikai relevanciájának kérdésével.

A könyv egyszerre tudománynépszerűsítő kísérlet és elméleti továbbgondolás; olyan mű, amely hidat képez Rosa nagy hatású monográfiái és a tágabb közönség felé irányuló reflexiói között. Fontos leszögezni, hogy a magyar nyelvű kiadás nem szisztematikus filozófiai értekezés, és nem is empirikus szociológiai elemzés – ezekkel leginkább a vaskos monográfiáiban találkozhatunk. A kötet **tömör, esszéisztikus, már-már prédikációszerű** hangvételű. Ennek részben magyarázatául szolgál, hogy a kötet Charles Taylor (kommunitárius amerikai filozófus, Rosa egykori PhD-témavezetője és mentora) előszavát követően két, eredetileg részben vallási tematikájú közeghez készített előadásanyag átdolgozott változatát tartalmazza. A vállalt cél nem hagyományos: nem egy hipotézis felállítása és annak verifikációja vagy falszifikációja a tét, hanem a demokrácia kulturális feltételeiről folytatott politikaelméleti diskurzus kitérítése társadalomelméleti szempontok beemelésével. A könyv lezárását Görföl Tibor rövid tanulmánya adja, amely a társadalmi gyorsulás és a rezonanciaelmélet, valamint azok recepcióinak részletezésével segít szélesebb elméleti keretbe illeszteni Rosa gondolatmenetét. A kötet tehát normatív implikációkat tartalmaz, néhol szenvedélyes; demokráciaelméleti kapcsolódási pontja pedig nem más, mint az a kérdés, miszerint milyen közeg veszi körül az állampolgárokat, s ezáltal ők maguk milyenek?

A kötet kiindulópontja a társadalmi gyorsulás. Rosa diagnózisa szerint a modernitás alapvető logikáját meghatározó jelenség három dimenzióban megy végbe: a technikai fejlődés, a társadalmi változás és az egyéni életvitel terén. E hármast olyan konstellációt hozott létre érvelése szerint, amelyben a stabilitás percepcióját biztosító időhorizont radikálisan lerövidült: egyre több dologgal kell foglalkoznia az egyénnek egy és ugyanazon időintervallumon belül; tekintete a je-

lenre fókuszált. A technológiai innovációk, az információáramlás és a termelés fokozódó üteme olyan rendszerszintű nyomást eredményez, amely a társadalmi intézményekre éppúgy nehezedik, mint a politikai intézményrendszerre, valamint az egyének mindennapi életvezetésére. Mivel a modern társadalmak normatív alapja a növekedés logikájára épül, az egyénekre hárul azon implicit elvárás, hogy életüket folyamatosan racionalizálják, optimalizálják, felgyorsítsák. A Reinhart Koselleck és Paul Virilio munkásságát megidézve Rosa tehát egy kortárs társadalmi szintű elidegenedéseméleti narratívát is kínál, ahol fokozódik a kiegészítés jelensége, a közösségi kötelek felazulása, valamint a demokrácia minőségének csök-

kenése. Rosa provokatív kérdése ebben a kontextusban s jelen kötetben így hangzik: vajon elvárható-e, hogy felelős állampolgárként viselkedjünk egy olyan társadalmi környezetben, amely maga akadályozza meg a felelős cselekvéshez szükséges egyéni egzisztenciális stabilitást?

A szerző alternatívája a rezonanciaelmélet, amely a világgal szembeni olyan egzisztenciális viszonyt jelöl, amelyben nem az uralás, hanem a befogadás dominál. Ez egy alapvető antropológiai lehetőség: az a tapasztalat, amikor az egyén és egyén, egyén és közösség, az egyén

és a világ közötti viszonyokban kölcsönös válaszképesség jön létre. Ennek során a világ „megszólít”, az egyén pedig viszontválasszal él. Rosa szerint a modernitás válságát az okozza, hogy a gyorsulás és az optimalizáció strukturái szétzilálják ezt a kölcsönösséget, s helyébe a „kezelhetővé tétel”, azaz az uralás, a kontroll és a menedzselhetőség imperatívusza kerül. A „jó élet” ezért nem a rendelkezésre álló erőforrások maximalizálásának eredménye, hanem a világra való nyitottság képességéből fakadó kapcsolódás lehetősége. Ezzel Rosa egy olyan normatív elméletet alkot, amely a modernitás kritikai elemzéséből eredezteti az etikai önmegértést. Mint látható, Rosa nem a még nagyobb kiszámíthatóság s nem a lassulás pártján áll, hanem egy harmadik lehetőséget kínál.

A *Vallás és demokrácia* újdonsága abban áll, hogy a szerző ezt a rezonanciakoncepciót kifejezetten a vallás és a politikai kultúra közötti összefüggésekre alkalmazza. Rosa nem teológiai álláspontot képvisel, és nem is a vallás társadalmi funkciójának védelmére törekszik – legalábbis klasszikus értelemben nem. Ehelyett azt vizsgálja, hogy a vallási tradíciók és a hit milyen kulturális mintázatokat őriznek meg, amelyek alkalmasak lehetnek arra, hogy ellensúlyt képezzenek a gyorsulás társadalmi patológiáit kiváltó következményeivel szemben. A modernitás során a vallást ugyan a privát szférába utalták, ámbar ezzel együtt eltűnni látszanak azon közösségi rítusok és gyakorlati formák, amelyek nem az instrumentális kapcsolódási logikát követik. A rítusok szimbolikus és közösségi funkciója – állítja Rosa – olyan tapasztalati tereket teremtenek, amelyekben a világ nem pusztán rendelkezésre álló eszközként jelenik meg, hanem a válaszképesség és a kölcsönösség élménye válik meghatározóvá. Így tehát a „jó élet” nem a „kezelhetővé tétel” eredménye, hanem egy sajátos, az egyén bensőjéből fakadó kapcsolódási lehetőséggel kezdődik, amelyben nem az egyéni akaratnak megfelelő történet dominál. Ezzel Rosa nyitott a kontingenciára, az esetlegesség élményére. E romantizmusba hajló koncepció tehát az egyént befogadóként tételezi: az egyén nyitott a világ behatásaira – akár egy táj látványára, akár egy magával ragadó zenére, amelyek új kapcsolódási, vonatkozási pontként jelennek meg számára. Így a rezonancia élménye az egyén és a világ közötti olyan kölcsönhatáskor lép életbe, amely nem a cél–eszköz reláció menti, és nem az instrumentális cselekedetet fogja magába. A rezonancia alázat, amelyben az egyén megnyitja magát a világ felé: hagyja, hogy az hasson őrá.

Ez vezet el a kötet legmarkánsabb állításához. A vallási hagyományok olyan kulturális mechanizmusokat biztosítanak, amelyek hiányában akár a demokráciák társadalmi alapjai is meggyengülhetnek. Rosa érvelésének logikája a fentebb felvázolt társadalomelméleti narratíváját követi: az élet napjainkban a gyorsulás, a folyamatos optimalizálás és a kontroll mentén szerveződik, amelynek következtében a jelentőséggel

bíró kapcsolatait az egyén egyre inkább elveszti. Ezzel az egyének izolációját, a társadalom atomizációját prognosztizálja, ahol a társadalmi, közösségi együttélés s ezáltal a politika kiüresedik, a társadalom pedig fragmentálódik. Rosa mellett érvel, hogy a demokratikus eljárások önmagukban nem tartják fenn a közélet minőségét; szükség van olyan kulturális közegekre is, amelyekben az emberek megtapasztalhatják a másikkal való nem instrumentális viszonyt, az egymás iránti kölcsönös felelősséget és a közjó iránti érzékenységet. Szerinte a vallási tradíciók (mint a közösségiség, az ünnepek, a liturgia vagy a transzcendenciára nyitott egzisztenciális önreflexió terepei) ilyen közegek lehetnek. Gondoljunk a vallásos áhítat élményére: egy olyan mély pillanatot jelöl, amelyben nem az egyén akarata, uralási vágya dominál. Elég különös látványt nyújtana, ha azért járnánk misére vagy istentiszteletre, hogy javuljon a „spirituális teljesítményindexünk” – mint ha a liturgia is egy újabb önoptimalizáló aktus volna. Ebben az értelemben tehát – így a szerző – a vallások nem cél–eszköz relációban kibontakoztató szférákként értendők. Ezzel a *politikai liberalizmus egyik vakfoltjára mutat rá*: arra, hogy bár a demokratikus intézmények működését az autonóm racionális állampolgár feltételezésére építik, e feltételezés kulturális alapjai nem maguktól értendők és nem is garantált reprodukciójuk, elvégre az egyén antropológiailag szükségszerűen társas lény. Rosa számára a vallás olyan szimbolikus világ, rituálékkal és gyakorlatokkal, amelyek a fenti készségeket megismerteti az egyénnel. Mindezek fényében amellet érvel, hogy ilyen kulturális szokások és készségek hiányában a politika felületessé, eljárás jellegűvé válik, a társadalom polarizálttá és tagjai önérdeteket követőkkel lesznek, azaz szükséges egy – például a vallás által hagyományosan ápolt – rezonanciastruktúra, amely mind a társadalmi kohéziót és a társadalmi rendet, mind az egyén pszichés állapotát egyaránt fenntartja.

Felmerülhet azonban azon kritika, hogy Rosa idealizálja a vallást a közösségiség és empátia fogalmi mentén, míg figyelmen kívül hagyja a vallások lehetséges dogmatizmusát, kirekesztő elhajlásait, a fundamentalizmust; továbbá a vallási intézmények működését és az abban előforduló visszaéléseket. Másrészt a könyv nem ad választ arra, hogy hogyan jeleníthető meg a vallás kulturális relevanciája egy pluralista nyilvánosságban úgy, hogy ne kerüljön konfliktusba a vallás szabadság, az egyenlőség és az állam semlegességének alapelve. A kötet jelentőségét épp e feszültségek adják. A *Vallás és demokrácia* nem végleges modellt kínál, hanem felhívást egy szélesebb társadalomelméleti párbeszédre arról, hogy milyen kulturális és tapasztalati feltételek szükségesek egy nem egyénközpontú társadalomhoz és politikai rendszerhez. Rosa megmutatja, hogy a modernitás kritikáját nem csupán dialektikus, hanem konstruktív módon, társadalmi és kulturális szempontból is újra lehet gondolni.

NYÍRI SZABOLCS